

Turkish Studies

Comperative Religious Studies

Volume 13/25, Fall 2018, p. 359-372
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14316
ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ekim 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Recep TUZCU - Doç. Dr. Ahmed ÜRKMEZ - Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM

This article was checked by iThenticate.

HADİSLERİN RİVÂYETİNİN MAHİYETİ: LAFZEN VE MÂNEN RİVÂYETLERİN ORANI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER*

Veysel ÖZDEMİR**

ÖZET

Hadislerin yazılarak kayda geçirilmesi nadir de olsa Hz. Peygamber hayatta iken bazı sahâbiler tarafından yapılmıştır. Bu yazma faaliyeti O'nun vefatından sonra giderek artmış, hicri I. asrın sonunda tedavülde olan hadislerin yazıya geçirilmesi bizzat devletin görevlendirmesiyle yapılmaya başlanmış, ikinci asrın ortalarına doğru ise neredeyse yazıya geçirilmemiş hadis kalmamıştır. Bu süreç içerisinde Hz. Peygamber'in hadislerinin olduğu gibi (lafzî) rivâyeti/nakli konusu gündeme gelmiştir. Hz. Peygamber'in ifadelerinin değiştirilmeden kelimesi kelimesine aynı şekilde nakline lafzen; manayı bozmayacak şekilde başka kelimelerle nakline ise mânen rivâyet denilmektedir. Hz. Peygamber'den işitilen sözcüklerin olduğu gibi korunarak rivâyet edilmesi zordur ve hâfıza gücüne bağlıdır. Bu sebeple mânayla rivâyete umumiyetle cevâz verilmiştir. Bununla birlikte ilk dönemlerde özellikle sahabe ve tâbiünden bazı kişiler hadis rivâyetinin önemi ve hassaslığı dolayısıyla mâna ile rivâyeti hoş karşılamamış ve lafzî rivâyeti ön plana çıkarmışlardır.

Günümüzde bazı kimseler klasik usûl kaynaklarındaki muhtasar bilgilerden hareketle hadislerin genelinin mâna ile rivâyet edildiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu sonuçtan hareketle de hadis metinlerinin Hz. Peygamber'e ait olmayıp, râvîlere ait olduğunu, değiştiğini hatta bozulduğunu iddia etmektedirler. Gerçekte durum böyle değildir. Çünkü hadis rivâyet usûl ve kâideleri Hz. Peygamber'in hadislerinin aslına uygun olarak muhafaza edilmesine çalışmıştır.

Bu çalışmada lafzen rivâyetin ileri sürüldüğü kadar az olmadığı; mâna ile rivâyetin de belli şartlar altında ve kontrollü bir şekilde olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

* Bu çalışma İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: 1318.

** Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: veysel.ozdemir@inonu.edu.tr

---

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Rivayet, Ma'nen Rivayet

**THE NATURE OF THE NARRATION OF HADITHS:
EVALUATIONS ON THE RATE OF NARRATION BY THE
VERBALLY AND GENERAL MEANING**

ABSTRACT

While the Prophet was alive, hadiths were written by some companions. This writing activity increased gradually after his death. At the end of the Hijri first century, the passage of the hadiths began with the appointment of the state itself, and towards the middle of the second century there was almost no hadith that had not been written. In this process, the narrative by verbally of the Prophet's hadiths is revealed. The narration of verbally is called the word of the unchanged expression of the Prophet; synonyms are put in such a way that the meaning is not spoiled and the narration is called by general meaning. It is difficult to be narrated by preserving the same words heard from the Prophet, and it depends on memory power. For this reason, the Prophet himself allowed permission to use the name. However, in the early periods, especially the companions and some of the followers did not welcome by general meaning and the report because of the importance and sensitivity of the narration of the hadith, and they brought forward the verbally narration.

Nowadays, some people reach the result that almost all of the hadiths are narrated by general meaning of the great information in classical methodical sources. Acting from this result, they claim that the hadith texts belong to the narrators rather than to the Prophet, that they are changed, even changed. In reality this is not the case. Because the hadith narration rules tried to preserve the hadith of the Prophet according to the original.

In this study, it is seen that the verbally narration is not as low as it is suggested; it will be revealed that the narration of general meaning is also under certain conditions and controlled.

STRUCTURED ABSTRACT

The narration of verbally is called the word of the unchanged expression of the Prophet; synonyms are put in such a way that the meaning is not spoiled and the narration is called by general meaning. It is difficult to narrated by preserving the same words heard from the Prophet, and it depends on memory power. For this reason, the Prophet allowed himself to use his name. However, in the early periods, especially the companions and some of the followers did not welcome by general meaning and the report because of the importance and sensitivity of the narration of the hadith, and they brought forward the verbally narration.

It is a fact that the narration of the hadiths by general meaning has emerged due to a necessity. However, this has been done under certain conditions from the first period and it is related to narrating from the memory includes first and second centuries. We can summarize these

conditions as follows: The number of hadiths is the most of them and the text of some of these are long and some of them have not been put into writing. Besides, it has been a long time since these hadiths have been learned.

Who will narrate the hadith should have some competencies by general meaning. Many scholars tried to draw a frame about it. Şafii stipulated that the person who would narrate by general meaning would have enough knowledge to know the things that would change the meaning of the hadith. In other words, he emphasized the need to be a fakih.

By general meaning narration of some hadiths is not an innovation that the Companions and the Tabiun themselves create. On the contrary, it is a method that they remove from the method of the Qur'an and from the sunnah of the prophet. Because the Prophet sent many ambassadors and delegations to foreign people, they have translated languages and letters for what they can understand Arabic. The translation of the hadith into a language other than Arabic, is evidence that the original will be narrated in different words. Nevertheless, the scholars suggested many arguments about whether or not by general meaning narration was permissible and discussed them at length.

It is not possible to give a complete figure the rate of the hadith narrated by general meaning and by verbally. But some researchers have noted some rates.

It will be more accurate to avoid excessive interpretations about nature and scope of by general meaning narration. Because the companions took care to narrate the words of Prophet Muhammad in the same way, it became an example to other generations and this method was followed in the period of narration.

To give a number about how many of the hadiths' words belong to the Prophet is contrary to the nature of the hadith narration. To give a number about how many of the hadiths' words belong to the Prophet is contrary to the nature of the hadith narration. However, it is clear that the majority of hadith scholars acted very strictly in the narration of the hadiths and made a great effort to protect them.

We can say that as a result of the efforts of the hadith scholars in protecting the words: not all words of some hadith texts have been touched, this has been limited even if there is such an intervention.

Keywords: Hadith, Sunnah, Tradition, Narration by General Meaning.

Giriş

Hadis; en geniş anlamıyla Hz. Peygamber'den gelen bilgilere denir. Bu bilgiler O'nun söz, fiil ve onayları ile beraber hulkî ve hilkî özelliklerini içermektedir. Hz. Peygamber hayatta iken hadislerinin aktarılmasını öğütlemiş ve bunun önemli bir vazife olduğunu bildirmiştir.¹ Böylelikle Hz. Peygamber

¹ "Allah, benden bir hadisi işitip de onu (güzelce) ezberleyip başkasına (eksiksizce) aktaran kimsenin yüzünü ak etsin. Fıkıh (dini hakkıyla anlamaya yönelik bilgiler) öğrenip de onu kendisinden daha kavrayışlı olanlara aktaran nice kimseler vardır! Fıkıh öğrenen nice kimseler de vardır ki haddizâtında fakih (dinde derin anlayış sahibi) değildir." Bkz. Ebu Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, thk. Yâsir Hasen, 'Izzuddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015),

hadislerinin naklinin ve özellikle de kendisinden sonraki dönemlerde rivâyet edilmesinin önünü açmış, bilgidan daha iyi istifade edecek kişilere ulaştırılması mesajını da eklemiştir. Ashâb-ı Kirâm bu öğüdü tutmuş, gerek Hz. Peygamber'in hayatında gerekse vefatından sonra O'nun hadislerini rivâyet etmiş, onlardan sonra gelen nesiller de bu yolu takip etmişlerdir.

Ashâb-ı kirâm Hz. Peygamber'in hadislerinin rivâyeti ile ilgili tavsiyeleri üzerine başlamış oldukları rivâyet faaliyetinin zorluğunun ve sorumluluk gerektiren bir şey olduğunun farkına varmışlardır. Çünkü O'nun hadisleri Kur'an'ın açıklaması, İslâm şeriatinin parçaları idi. Bu yüzden rivâyet ederken yapılacak bir yanlış, O'nun kastettiği anlamın dışındaki bir ifade İslâm'ı bozabilecek bir mahiyet arz edebilirdi. Nitekim Hz. Peygamber bu durumu hissetmiş olacak ki *"Benden bir âyet de olsa tebliğ ediniz... Ancak kim bile bile bana yalan isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın."* (Buhârî, Enbiyâ, 50; Tirmizî, İlim, 13; Dârimî, Mukaddime, 46) diyerek buna önceden dikkat çekmiştir. Sonuçta rivâyet döneminin ilk nesli olan ashâb-ı kirâm *"Men kezebe"* nin muhatabı olmamak için Hz. Peygamber'in hadislerini naklederken oldukça titiz davranmıştır. Tam da bu sırada hadisleri naklederken kelimesi kelimesine aynı ifadelerin kullanılmasının zorunlu olduğu veya aynı ifadeyi anlatan başka kelimelerin de kullanılabilmesi tartışması başlamıştır. Bu tartışma hadis rivâyet tarihinde "Lafzen ve Mânen Rivâyet" olarak bilinir ve konu bu başlık altında ele alınır. Hadis rivâyet tarihi ile ilgili bu kısa bilgilerden sonra lafzen ve manen rivâyetin tanımlarına ve mahiyetlerine bakmakta fayda vardır.

Lafzen ve mâ'nen rivâyet, ortaya çıkışı ve tarihi süreci²

Hadisin, Hz. Peygamber'in kullanmış olduğu kelimeleri değiştirmeden olduğu gibi nakledilmesine lafzen rivâyet (الرواية باللفظ), Hz. Peygamber'in kullanmış olduğu kelimeler eşanlamlılarıyla değiştirilmek veya kelimelere bağlı kalmaksızın içeriği verilmek suretiyle rivâyet edilmesine ise mânen rivâyet (الرواية بالمعنى) denilir. (Aydınlı, 2009: 257)

Hadislerin büyük bir bölümünün Hz. Peygamber'in sağlığında O'nun yönlendirmesi sonucunda yazıya geçirilmediği bir vakıadır.³ Ancak Hz. Peygamber tarafından yazmasına özel izin verilen Abdullah b. Amr'ın çabalarını göz ardı etmemek gerekir. Bununla birlikte hadislerin çoğunluğu Hz. Peygamber'in yaşamında Kur'an ile karışma, Kur'an'a olan ilginin azalması vb. endişelerden dolayı yazılmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise hadislerin hâfızadan nakledilmesi bir müddet daha devam etmekle birlikte zaman ilerledikçe doğal süreç içerisinde az önce dile getirilen endişelerin

¹ "İlim", 10; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Sünen, thk. 'Izzeddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr, Yâsir Hasen (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015), "İlim", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 21:60; 27: 318.

² Lafzen ve mânen rivâyet konusu ile ilgili çokça çalışma yapılmıştır. Türkiye'deki müstakil çalışmalar şöyledir: Selman Başaran, "Hadislerde Lafiz ve Mana Olarak Rivâyeti Meselesi" ve "Hadislerin Mana Rivâyetinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991); Nihat Yatkın, *Hadislerin Mana İle Rivâyeti ve Neticeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992); Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Mana İle Rivâyeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1996); Abdullah Hikmet Atan, *Mâna İle Hadis Rivâyeti* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999).

³ Bu rivâyetlere örnek olarak; Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah (sas)'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: *"Benden Kur'an'dan başka hiçbir şey yazmayınız! Kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa derhal onu imha etsin! Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet edebilirsiniz; bunda hiçbir beis yoktur..."* (Müslim b. el-Haccâc, thk. Yâsir Hasen, 'Izzeddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1437/2016), "Zühd", 72; Dârimî, "Mukaddime", 42.) Yine Ebû Saîd el-Hudrî şöyle söylemiştir: "Hadis yazmak için Resûlullah (sas)'den izin istedik; bize izin vermedi." (Tirmizî, "İlim", 11; Dârimî, "Mukaddime", 42) Ebu Hureyre şunları anlatmıştır: "Rasûlullah (sas) biz hadis yazıyorken yanımıza çıkageldi. Bize; *"Yazdığınız şey nedir?"* diye sordu. Biz de; senden duyduğumuz hadisler, diye cevap verdik. Hz. Peygamber; *"Allah'ın kitabından başka bir kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki milletleri Allah'ın kitabının yanında başka kitaplar yazmaları sapıtmıştır."* dedi. Bunun üzerine Ebu Hureyre; Senden hadis rivâyet edelim mi Ey Allah'ın Rasûlu? diye sordu. Rasûlullah da; *"Evet, yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet edebilirsiniz; bunda hiçbir beis yoktur. Ancak her kim bile bile bana isnâd ederek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın!"* diye cevap verdi. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, (Beyrût: İhyâu's-Sünneti'n-Nebevî, tsz.), 34.

ortadan kalkması ve yazının Arap dilinde yaygınlaşmasına bağlı olarak hadislerin kaybolmasının önüne geçmek için bazı sahâbîler ve onları takip eden tâbîiler tarafından yazılmıştır. Hadislerin bütünüyle yazılı naklinin hicri ikinci asrın ortalarından sonra üçüncü asra doğru olduğunu söylesek hata etmiş olmayız. Ömer b. Abdulazîz'in (ö. 101/720) halife olarak hadislerin yok olması karşısında yazılması tedbirini gündeme taşımaya birçok muhaddisi derinden etkilemiş, başta hadislerin yazılmasına karşı olan tedvîn hareketinin en önemli simalarından biri olan Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'yi (ö. 124/742) dahi bu fikrinden vazgeçirmiş ve ona hadislerin yazılmasının önemini kavratmıştır.⁴

İstisnâî bir takım çabalar dışında sahâbe döneminde hadislerin çoğunun hâfızadan; tâbiûn döneminde ise giderek artan yazma faaliyeti ile birlikte şifâhî ve yazılı sahîfelerden nakledildiğini söyleyebiliriz. İşte bu zaman diliminde yani sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde, hadislerin hâfızadan ve sözlü naklinin doğurduğu bir sonuç olan mânen rivâyet meselesi tabiatı îcâbı gündemde olmuştur. Nitekim hadislerin Hz. Peygamber'in kullandığı kelimelerin aynîleri ile rivâyet etmek özellikle de uzun rivâyetlerde güç bir iş olsa gerektir. Hadislerin mânen rivâyetinin câiz olup olmadığı tartışmaları bir yana hadis tekniği açısından güçlü olmayan bazı rivâyetlere⁵ göre mânen rivâyetin cevâzı ile ilgili dayanağın Hz. Peygamber'e kadar gittiği dolayısıyla bu mevzunun Hz. Peygamber devrinden itibaren ashâbın gündeminde olduğunu söylemek mümkündür.

Tâbîilerden Mekhûl'un (ö. 112/730) anlattığına göre Ebu'l-Ezher ile birlikte Vâsile b. el-Eska'nın yanına giderek (ö. 85/704) "Bize Hz. Peygamber'den işittiğin içinde unutmama ve karıştırma bulunmayan bir hadis rivâyet et!" demeleri ve onun da yıllarca okudukları ve ezberledikleri Kur'an'ı akşam okuduklarında herhangi bir harf ilâve veya noksanlık yapıp yapmadıklarını sorması üzerine onların da bunun yapılmasının normal olduğunu söylemeleri (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 226) ve Ebu Sa'id el-Hudrî'nin: "Belki on kişi Hz. Peygamberin etrafında oturur, kendisinden hadis dinlerdik. Bu dinlediklerimizi aynen tekrar edecek iki kişi bile çıkmazdı. Ancak mânâları aynıydı" (Beyhakî, 1420: 125; Hatîb el-Bağdâdî, tsz.: 226-27) demesi lafzen ve mânen rivâyet tartışmasının sahabe döneminde olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) Huzeyfe'den (ö. 36/656) naklettiği "Biz çok hadis nakleden bir kavimiz; bu yüzden bazen takdîm ve te'hîr yaptığımız olur" (Beyhakî, 1420: 125) ifadesi de tartışmaların varlığına delil olarak gösterilebilir.

Mâna ile rivâyeti tecvîz eden Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), Vâsile b. el-Eska' ve Ebu Hureyre (ö. 58/678) (Kâsîmî, tsz: 221) gibi sahâbîlerin aksine Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Ebu Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705), Ömer b. el-Hattâb (23/644) gibi isimlerin de hadislerin lafızlarına dikkat ederek rivâyet ettikleri (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 192) ve dolayısıyla mâna ile rivâyete karşı oldukları bildirilmektedir.

Lafzen ve mânen rivâyet tartışması tâbiûn döneminde daha da belirgin hale gelmiş, öyle ki sahâbeden işitilen hadislerin mâna ile rivâyetinin câiz olup olmadığı üzerinde çokça tâbîî görüş

⁴ Zührî'nin bununla ilgili sözü şöyledir: "Umerânın bizi hadis yazmaya zorladıkları zamana kadar ilmi (hadisi) yazmayı hoş karşılamazdık. (Yazmaya başladıktan) sonra Müslümanları bundan menetmenin anlamsız olduğunu anladık." Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 107.

⁵ Nitekim İbn Mes'ûd'un rivâyet ettiğine göre birisi Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen bize bir söz söylüyorsun, biz ise o sözü duyduğumuz gibi nakledemiyoruz", deyince Rasûlullah (s.a.s.) "*Mânâsında isabet edebiliyorsanız (doğru aktarabiliyorsanız) rivâyet edebilirsiniz*" buyurmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Hasen Abdulmun'im Selbî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirîn, 1340/2009), 222. Hadisin isnadındaki Abdulazîz b. Abdurrahman zayıf (metrûku'l-hadis) bir râvidir. Bkz. Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *ed-Du'efâ ve'l-metrûkân*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Haleb: Dâru'l-Vâ'î, 1396), 72; Abdurrahman b. Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût, Dâru İhyâî't-Turâsî'l-Arabî, 1271/1952), 5: 388; Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'efâi ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Haleb: Dâru'l-Vâ'î, 1396), 2: 138. Süleyman b. Ukeyme el-Leysi'nin anlattığına göre Hz. Peygamber'e hadisleri kendilerinden duydukları gibi nakledememekten yakınınca Hz. Peygamber ona şöyle buyurmuştur: "*Helali haram, hararnı helal kılmadığınız ve manada isabet ettiğiniz (doğru aktardığınız) sürece bir mahzuru yoktur.*" Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmeccid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 7: 100 (hd. no: 6491); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 222. Bu hadis de isnadında zayıf (zâhibu'l-hadis) olan Velîd b. Seleme bulunmaktadır. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9: 7; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, 3: 80.

bildirmiştir. Nitekim Hasanu'l-Basrî'den (ö. 110/728) mâna ile rivâyeti tecvîz eden çok sayıda açıklama gelmiştir. (Dârimî, Mukaddime, 31; Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 228-30) Ayrıca Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722), Amr b. Dînâr (ö. 126/744), İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 228), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 231), İkrime el-Berberî (ö. 105/723) (Kâsimî, tsz: 221), Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) (Kâsimî, tsz: 223), Amr b. Mürre (ö. 116/734) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 230) bunlardan bazılarıdır.

Tâbiûndan bazıları ise kelâmın üsluplarına hakkıyla vâkıf olan âlim dahi olsa rivâyet ederken lafızlara dikkat etmesinin gerektiğini belirtmişler ki bunlar arasında İbrahim b. Meysere (ö. 132/149), Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724), Recâ b. Hayve (ö. 112/730) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 228; İbn Abdilberr, 1427/2006: 92), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) (Dârimî, Mukaddime, 31; Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 228), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) (Râmehurmûzî, 1391/1771: 539) ve Abdulkerîm b. Mâlik el-Cezerî'yi (ö. 127) (Râmehurmûzî, 1391/1771: 543) zikredebiliriz.

Hicri üçüncü yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan zaman dilimini kapsayan etbâu't-tâbiûn döneminde ise yazılı rivâyetin artması ile birlikte mâna ile rivâyetin azaldığını söyleyebiliriz. Bu dönemin ricâlinden olan Süfyânü's-Sevrî (ö. 161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 230-31), Yahyâ b. Sa'îd (ö. 198/813) ve Veki' b. el-Cerrâh'tan (ö. 197/812) (Suyûtî, 1427/2006: 226) mâna ile hadis rivâyet ettiklerine dair haberler nakledilmiştir.

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) hadiste mâna ile rivâyet anlamına gelen takdîm ve te'hîri kerih görmesi (İbn Abdilberr, 1427/2006: 93), lafza dikkat ederek rivâyet eden İbn 'Uleyye (İsmâîl b. İbrâhîm) (ö. 193/809), Abdolvâris (b. Sa'îd) (ö. 180/796), Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) ve Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781) (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 231) gibi râvîlerin isimlerinin zikredilmesi yazılı rivâyete geçiş ile birlikte mâna üzere hadis rivâyetinin azaldığını göstermektedir.

Sahâbe ileride de bahsedeceğimiz üzere Hz. Peygamber'in hadislerinin lafızlarına son derece dikkat etmiş ancak onlardan bir kısmı zaruret hâsıl olduğunda mâna ile rivâyet etmek zorunda kalmıştır. Tâbiûn da onların izinden yürümüştür. (Accâc, 2005: 132) Mâna ile rivâyet etme keyfi bir uygulama olmamıştır. Bilakis bu şekilde rivâyet; hadislerin sayısının çok olması, kimilerinin metinlerinin uzun ve yazıya geçirilmemiş olması, râvîlerin hadisi öğrenmesinin üzerinden uzun zaman geçmesi ve rivâyet amacıyla değil de bir fetva veya sorulan soruya cevap amacıyla nakletmesi gibi durumlarda mazur görülmüştür. (Atan, 1999: 137-145) Bununla birlikte mâna ile hadis rivâyet edecek kimsenin bazı yeterliklere sahip olması gerekmektedir. Bununla ilgili birçok âlim bir çerçeve çizmeye çalışmış olmakla birlikte genel olarak İmam Şâfi'î'nin belirttiği üzere hadîsin anlamını değiştirecek hususları bilecek (Şâfi'î, 1419/1999: 197) derecede dil bilgisine ve müktesebâtına sahip olması yani bir anlamda fakih olması gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. (Nevevî, 1392: 1, 36)

Bazı hadislerin mâna ile rivâyeti sahâbe ve tâbiûnun kendilerinin ortaya çıkardıkları bir yenilik (bid'at) değil; Kur'ân'ın metodundan ve Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetinden çıkardıkları bir yöntemdir. Zira Hz. Peygamber birçok kişiye elçiler ve heyetler göndermiş, onlar da götürdükleri mektupları Arapça'dan anlayacakları dillere tercüme etmişlerdir. Hadisin Arapça dışındaki bir dile çevrilmesi, orjinalinin farklı lafızlarla rivâyet edileceğinin delilidir. (Accâc, 2005, 138. Bu delilin aklî izâhı için bkz. Gazâlî, 1413/1993: 133) Bununla birlikte âlimler mâna ile rivâyetin câiz olup-olmadığına dair birçok delil ileri sürmüş ve bunları uzun uzadıya tartışmışlardır. (179. Dipnot Accâc, 2005: 139)

Lafzen ve mânen rivâyet tartışmasının tarihi ile ilgili bu bilgilerden sonra mânen rivâyetin mahiyeti ve sınırları hakkında bazı bilgiler vermek gerekmektedir.

Mânen rivâyetin mahiyeti ve uygulaması

Hz. Peygamber'den gelen her hadiste mâna ile rivâyetin uygulanıp uygulanmayacağı, bir sınırının olup olmadığı ve mâna ile rivâyette lafızların tümüyle değiştirilip değiştirilmediğinin bilinmesi önemlidir.

Mâna ile rivâyetin câiz olduğu görüşünde olanlar bir takım şartlar ileri sürmüşlerdir. Bunlar; İbadetlerde metni kullanılan (teşehhüd duası ve istiftah tekbiri gibi) hadisler ile cevâmî‘u’l-kelîm ve müteşâbih cinsinden olan hadislerin mâna ile rivâyet edilemeyeceği ve ayrıca hadisin kapalılık ve açıklıkta eşit olması yani âm yerine hâs, mutlak yerine mukayyed lafzın getirilemeyeceğidir. (Yıldırım, 1996: 288)

Mâna ile rivâyetin uygulaması ile ilgili kaynaklarda birkaç yoldan bahsedilmektedir. Bunlardan birisi lafızların uygun karşılıkları (müradifî) ile değiştirilmesidir ki rahatlıkla kabul edileni budur. “الْتَعُوذُ” kelimesinin “الْجُلُوسُ” ile “الْعِلْمُ” kelimesinin “الْمَعْرِفَةُ” ile değiştirilmesi gibi. (Babanzâde, 2010: 448) Örneğin “Dedikoducu cennete giremeyecektir (لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ تَمَامًا)” hadisindeki (Müslim, İmân, 168) “تَمَامًا” kelimesi “فَتَاتًا” ile değiştirilerek rivâyet edilmiştir. (Buhârî, Edeb, 50; Müslim, İmân, 169, 170) Diğerleri ise yine hadisin anlamını etkilemeyen; metnin muktezâsınca yapılan kelime ziyade veya noksanlaştırma ile takdîm-te’hîrdir. (Atan, 1999: 182)

Lafzen ve mânen rivâyetlerin oranı ile ilgili görüşler

Hadislerin lafzen rivâyet edilenleri ile mânen rivâyet edilenlerin ne kadar olduğu veya oranları hakkında tam bir rakam vermek mümkün değildir. Ancak bazı araştırmacılar yaklaşık da olsa tahmini oranlar belirtmişlerdir. Suyûtî (ö. 911/1505) lafzî rivâyetlerin çok nâdir ve bunların da sadece az sayıda olan kısa hadislerde olduğunu belirtmiştir. (Suyûtî, 1409/1989: 74) Tâhir el-Cezâirî (ö. 1920) de bu görüştedir. (Cezâirî, 1430/2009: 700) Eserini kaleme alırken çoğu zaman objektiflikten uzaklaşarak delilleri ve tarihi olayları çarpıtan Ebu Reyeye (ö. 1970)⁶ mâna ile rivâyet konusuna da ön yargılı yaklaşmış ve hadislerin tümünün mâna ile rivâyet edildiğini iddia etmiş hatta daha ileri giderek şunları demiştir:

“Müslümanlar kendilerine Resulullah (s.a.s.)’den gelen hadislerin; gerek aslını unutmaları, gerekse bunları rivâyet ettikleri zamanla duydukları zaman arasında büyük bir sürenin geçmesi nedeniyle râvîlerin bu hadisleri tam metinleri ile aktarmayışları yüzünden mâna ile rivâyet edildiğini bilmelidirler.” (Ebu Reyeye, 1988: 90)

Konu ile ilgili Türkiye’de ilk makaleyi kaleme almış olan merhum Selman Başaran (ö. 1993) da Suyûtî’nin yukarıdaki ifadesine yer vererek kendi görüşünün bu istikâmette olduğunu beyân etmiştir.⁷ Konu ile başka bir makaleye sahip olan Enbiya Yıldırım lafzen rivâyetin vâki olmadığı görüşündedir. Bunu şu ifadeleri ile belirtmiştir:

“Şu bir gerçektir ki, bugün bizlerin elinde Hz. Peygamber’in mübarek dudaklarından çıktığı haliyle muhafaza edilmiş bir tek hadis yoktur. Birkaç kelimelik rivâyetlere varıncaya kadar durum budur. Men kezebe hadisi ile inneme’l-a’mâl hadisi bunun örnekleridir. Birbirleriyle farklılık arz eden ve aynı hususu anlatan hadislerden elbette bir tanesi fem-i mübarekten çıkan ifadeler olabilir ancak tüm râvîler hadisi aynı lafızlarla rivâyet etmedikleri için hangisinin aslî durumu muhafaza ettiğini kesin olarak bilemediğimizden böyle demek durumundayız.” (Yıldırım, 1996: 280)

Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958), ashâbın çoğunun mâna ile rivâyet ettiğini belirtmesine rağmen, kimisinin de hadislerde nebevî lafızları korumaya ve olduğu gibi rivâyet etmeye özen gösterdiklerini, tâbiûnun da bu özeni devam ettirerek lafızlara dikkat ederek rivâyet ettiklerini, onlardan sonra gelenlerin bu geleneği devam ettirdiği, pek azının lafızlarda tesâhülünün olduğunu belirtmiştir.

⁶ Bkz. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, *Envâru’l-kâşife*, (Beyrût: Âlemu’l-Kutub, 1406/1986); Mehmet Emin Özafşar, Mehmet Görmez, “Ebu Reyeye ve Kitabı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar* 5/1, (1991), 63-72; Zekeriya Güler, “Ebû Reyeye’nin ‘Advâ Ale’s-Sünne en- Nebeviyye’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, (1991), 187-201.

⁷ Başaran, “Hadislerde Lafiz ve Mana Olarak Rivâyeti Meselesi”, 64. Merhum yazar burada Gazâlî’nin de bu ifadeleri belirttiğine dair *Mustasfâ*’dan referans göstermesine rağmen adı geçen eserde böyle bir ifadeye rastlayamadık.

(Ahmed Şâkir, 1432/2011: 197) Buna göre A.M. Şâkir'in başta rivâyetlerin çoğunluğunun mâna rivâyeti olduğunu söylemesine rağmen lafızlara dikkat edilmesinin de oldukça önemsendiğini, dolayısıyla bu tarz rivâyetlerin de az olmadığını belirterek ihtiyatlı bir tutumu tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Abdulfettah Ebu Gudde (ö. 1997) ile mülakat yapan Mehmet Görmez, hadislerin ekseriyetinin mâna ile rivâyet edildiğini belirtirken, Ebu Gudde buna karşı çıkararak rivâyetlerin ekserisinin mâna ile rivâyet edildiğinin ihtimallere dayanan bir faraziye olduğunu, dolayısıyla da lafzî rivâyetlerin az olmadığını belirtmiştir. (Görmez, 1997: 141)

Bu konuda doktora çalışması yapmış olan Abdullah Hikmet Atan biraz daha ihtiyatlı bir şekilde mânen rivâyet edilen hadislerin lafzen rivâyet edilenlere oranla daha ağırlıklı olduğunu belirtmiştir. (Atan, 1999: 436)

Subhi es-Sâlih (ö. 1986), mânâ ile yapılan rivâyetlerin çok az ve pek nadir olduğunu belirtmiş, (Subhi es-Salih, 2009: 269) Accâc ise Hz. Peygamber'den gelen hadislerin genelinin, O'nun lafızları ile olduğunu söylemiştir. (Accâc, 2005: 140-41)

Buraya kadar verilen görüşlerden şunları çıkarabiliriz: Yukarıdaki isimlerden bazıları lafzî rivâyetin olmadığını belirtirken, bazıları hadislerin genelinin mâna ile; bazıları ise lafızla rivâyet edildiğini belirtmiştir. Bazıları da ihtiyatlı bir tutum içerisine girerek lafzen rivâyetlerin sanıldığı gibi yok denecek kadar az olmadığını belirtmişlerdir.

Sahabenin lafızlara dikkat ederek rivâyet etmedeki hassasiyeti ve bunun diğer nesillere örnek oluşu

Sahâbe, Hz. Peygamber'in hadislerinin sonraki nesillere aktarılmasında birinci sırada yer almasından dolayı bu önemli görevin sorumluluğu bilinciyle hareket etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber hayatta iken onları çeşitli defalar farklı ortamlarda uyarılmış ve kendisine bir sözün isnad edilmesinin sorumluluğunun ağır olduğunu hatırlatmıştır.⁸ Bunun yüzünden sahâbe Hz. Peygamber'in hadislerini büyük bir dikkat ve titizlikle aktarmaya çalışmış, kimileri ise lafızlarda hata yaparım endişesi ile hadis rivâyet etmekten imtinâ etmiştir. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) insanlara İslâm ile ilgili bilgi verdiği derslerinde neredeyse "Kale Resûlullah"ı kullanmadığı, yani doğrudan Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet etmediği, bu ifadeyi kullanarak rivâyet etmek istediğinde ise bunun ağırlığından yüzünün kızardığı, boyun damarlarının şiştiği ve ağır bir yükün altına girmişçesine bir hâleti rûhiyede olduğu, sonuçta ise "veya buna benzer, bunun gibi söyledi *أَوْ قَرِيْبًا مِنْ ذَلِكَ، أَوْ شَيْبَهَا بِذَلِكَ*" şeklinde ifadeler kullanması (İbn Mâce, Mukaddime, 3) meşhurdur. Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) ile Enes b. Mâlik'in de aynı ihtiyatlı uygulamaya gittiklerini görüyoruz. (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 227-28) el-Âmidî'nin de belirttiğine göre; hadis rivâyet etmekle meşhûr bu sahâbilerin ihtiyatlı davranarak veya lafızları tam hatırlayamadıkları durumda uyguladıkları bu yönteme diğer sahâbilerin karşı çıkmayışları, bu yöntem üzerinde icmânın hâsıl olduğunu düşündürmektedir. (Âmidî, tsz: 2, 104)

Sahâbe bazen hadisin bir kısmının orijinal lafzını tam hatırlayamadığı ve tereddüte düştüğü anda araya "أو" edatı koyarak her iki lafzı da vermiştir. Mesela Ebu Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in "لَيْسَ / أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ غَيْرَكُمْ"

⁸ Hz. Peygamber "من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار" / *Kim bile bile bana isnâd ederek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.*" şeklindeki ifadelerini farklı mekânlarda ve birçok kez söylemiştir. Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Mukaddime", 2; Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Mukaddime", 4; Ebû Dâvud, "İlim", 4; Tirmizî, "İlim", 8; Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen b. Abdulmun'im Şalebî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 3: 393 (hd. no: 5881); 5: 394 (hd. no: 5883). Maalesef bazı araştırmacılar bu hadisin farklı lafızlarla rivâyet edilmesini, metni en meşhûr hadisin dahi mâna ile rivâyet edilmiş olmasına dolayısıyla lafzî hiçbir rivâyetin olmadığına delil olarak sunmuşlardır. Hâlbuki Hz. Peygamber bu sözünü yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı ortamlarda ve farklı lafızlarla dile getirmiştir.

ifadesi ile “ ما صَلَّى هَذِهِ السَّاعَةَ أَحَدٌ غَيْرِكُمْ / Bu saatte sizden başka kimse namaz kılmadı” ifadesinden hangisinin O’na ait olduğundan emin olamayarak iki ifadeyi de nakletmiştir. (Buhârî, Mevâkitu’s-salât, 21) Bu iki ifadenin anlamca birbirinin aynısı olmasına rağmen Ebu Musa’nın Hz. Peygamber’in lafızlarında titizlik göstermesi manidardır. Sahâbenin “Şekkü’r-râvi” adı verilen bu uygulaması bir usûl haline gelmiş sonraki tabakalarda da ihtiyâç halinde buna çokça müracaat edilmiştir.⁹

Hazarda ve seferde Hz. Peygamber’in huzurunda uzun müddet arkadaşlık eden ashabın büyüklerinden birçoğunun az hadis rivâyet etmelerinin en önemli sebeplerinden biri mâna ile rivâyetten sakınmış olmalarıdır. (Babanzâde, 2010: 448) Nitekim Talha b. Ubeydillah’a (ö. 36/656) neden az hadis rivâyet ettiği sorulduğunda “Onlar gibi ben de Resûlullah (s.a.s.) ile arkadaşlık ettim, birlikte bulundum. Onlar gibi ben de Resûlullah (s.a.s.)’i dinledim. Fakat ben onun ‘Kim bile bile bana isnâd ederek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın’ sözünü işiten birisiyim.” demiştir. (İbnu’l-Vezîr, 1415/1994: 1, 449) Yine İmrân b. Husayn (ö. 52/672) “Allah’a yemin olsun ki, istesem iki gün boyunca aralıksız hadis rivâyet edebilirim. Resûlullah (s.a.s.)’in ashabından bazıları benim işittiğim gibi hadisleri işittiler, benim şahit olduğum gibi olaylara şahit oldular. Fakat onlar hatalı rivâyet ediyorlar. İşte beni alıkoyan şey budur.” demiştir. (İbn Kuteybe, 1419/1999: 91) Aynı şekilde belli bir yaştan sonra lafızları hatırlayamaması endişesiyle Zeyd b. Erkam’ın (ö. 68/688) hadîs rivâyet etmesi istendiğinde “Artık yaşlandık ve unutkanlık baş gösterdi. Resûlullah (s.a.s.)’den hadîs rivâyet etmek zor bir iştir.” (İbn Mâce, Mukaddime, 3. Bazı farklılıklarla bkz. Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 4) demesi, Âmir eş-Şa’bî’nin (ö. 102-109), İbn Ömer ile bir yıl beraber olmasına rağmen tek bir hadîs bile rivâyet ettiğini işitmediğini söylemesi (İbn Mâce, Mukaddime, 3), Sâib b. Yezîd’in (ö. 86-91), Ebu Sa’îd el-Hudrî (ö. 63-74) ile Medine’den Mekke’ye kadar yolda arkadaşlık etmesine rağmen hiç hadîs rivâyet etmediğini belirtmesi (İbn Mâce, Mukaddime, 3) buna örneklerdir.

Sahâbenin rivâyet edilen hadîsleri kabûlde ihtiyâtlı davranmasını, iyice emin olmadıkları hadîsleri nakletmemesini (tesebbüt) ve bunun için gerekli araştırmalarda (taharrî) bulunmasını (Çakan, 2002: 45-50) da bu bağlamda değerlendirebiliriz. Buna göre hadisin başka işitenini bulup ona doğrulamak dolaylı olarak lafızların da tesbiti anlamına gelir. Nitekim Hz. Ebu Bekir’in ninenin mirastan 1/6 pay aldığı ile ilgili bir hadîs rivâyet eden Muğîre b. Şu’be’den (ö. 50) şahit istemesi (Mâlik, Ferâiz, 4; Ebû Dâvud, Ferâiz, 5; Tirmizî, Ferâiz, 10; İbn Mâce, Ferâiz, 4), Hz. Ömer’in Ebu Mûsa el-Eş’arî’nin (ö. 42/662) zikrettiği isti’zân hadisi ile ilgili şahit istemesi (Ahmed b. Hanbel, 32, 270; Müslim, Âdâb, 36-37) buna örneklerdir.

Sahâbilerin bazılarının işitmiş oldukları hadîsleri unutmamak için birbirleriyle müzâkere ettikleri de bilinen bir vâkiadır. Böylelikle onlar hadîslerin mefhumunu unutmamanın yanında lafızlarını da korumaya gayret etmişlerdir. Hz. Ali, Ebu Sa’îd el-Hudrî (ö. 74/693) ve İbn Abbâs’ın hadîsleri müzâkere etmeyi tavsiyelerini bu yönde değerlendirebiliriz. (Dârimî, Mukaddime, 51; Râmehurmûzî, 1391/1771: 545-548; Âşık, 1981: 97-103) Bununla birlikte onların işitmiş oldukları bir hadisin metnini bizzat söyleyeninden teyit etmek üzere uzun yolculuklara (rihlelere) katılmaları da lafızları hatırlama veya doğrulamaya anlamına gelebilmektedir. Ebu Eyyûb el-Ensârî’nin (ö. 49/669) bu konudaki uygulaması dikkate değerdir. Kaynaklarda olay şöyle geçmektedir:

⁹ Mesela Bkz. Buhârî, “İmân”, 13.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ»، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: «أَخْرَجُوا مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ. فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا، فَيَلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ، أَوْ الْحَيَاةِ - شَرَّكَ مَالِكٌ - فَيَبْتَلُونَ كَمَا تَنْتَبِثُ الْجَبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مَلْتَوِيَةً»

Sahâbe sonrasında bunun dışındaki uygulamalara da rastlamaktayız. Örneğin muhaddisler hadîsleri rivâyet ederken metinlerdeki bazı lafızların daha açık ve anlaşılır olabilmesi için hadisin orijinal metni ile kendi yorum ve açıklamalarının arasına “yani” lafzı koyarak aktarmışlardır. Böylelikle râvînin kendi ifadeleri ile orijinal lafzın arası ayrılmış ve lafızlar korunmuştur. (Atan, Mâna İle Hadîs Rivâyeti, 32.) Örnek olarak bkz. Buhârî, “Ezân”, 160.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي غَزْوَةِ خَيْبَرَ: «مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ - يَعْنِي الثُّومَ - فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا»

“Ebu Eyyûb bir hadisi sormak için (Medine’den) Mısır’da bulunan Ukbe b. Âmir’in (ö. 58/678) yanına gitti. Çünkü o hadisi Resûlullah (s.a.s.)’den duyanlardan kendisi ve Ukbe’den başka kimse hayatta kalmamıştı. Ebu Eyyûb, Mısır valisi olan sahâbî Mesleme b. Muhalled el-Ensârî’ye (ö. 62/682) uğrayarak geliş amacını anlatmış ve kendisini Ukbe’ye götürmelerini istemişti. Onun evine götürülünce Ukbe dışarıya çıkarak Ebu Eyyûb’un boynuna sarılıp “Ey Ebu Eyyûb, seni buraya getiren nedir?” diye geliş amacını sordu. Ebu Eyyûb: “Resûlullah (s.a.s.)’den duyduğum bir hadis. Mü’minin günahlarının örtülmesi ile ilgili hadisi O’ndan işiten sen ve benden başka kimse hayatta kalmadı.” Ukbe “Evet” diyerek onu onayladı ve Resûlullah (s.a.s.)’in şöyle buyurduğunu işittim dedi: “*Kim dünyada rezil olacağı bir durumundan dolayı bir mü’mini örterse, Allah da kıyamet günü onu örter.*” Bunun üzerine Ebu Eyyûb “Doğru söyledin” der ve bineğine binerek Medine yoluna koyulur. Mesleme’nin onun için hazırladığı hediye ancak Mısır’ın çıkışındaki çardaklarda kendisine yetiştirilir.” (Humeydî, 1996: 1, 373 (hd. no: 388); Ahmed b. Hanbel, 28, 613 (Kısa olarak); Hatîb el-Bağdâdî, 1395/1975: 118-19; Hâkim, 1397/1977: 7; İbn Abdilberr, 1427/2006: 107)

Câbir b. Abdillâh’ın Resûlullah (s.a.s.)’den işitmediği bir hadisin Abdullah b. Üneys’den (ö. 54/674) rivâyet edildiğini duyunca, bu hadisi bizzat Abdullah’dan dinlemek için bir ay yolculuk yaparak Şam’a gidip “Benim bilmediğim bir hadisi Resûlullah’dan işitmiş olduğunu öğrenince sana geldim” demesi oldukça önemlidir. Zira hadislerin vasitasız olarak kaynağından öğrenilmesi şifâhî rivâyet döneminde lafızların korunarak gelmesi açısından mühimdir. (Taberânî, 1415/1994: 13, 132; 14, 275; İbn Abdilberr, 1427/2006: 107) Yine Câbir’in tek bir hadis için Mısır’a Ukbe’nin yanına yolculuk yaptığı da rivâyet edilmektedir. (Râmehurmûzî, 1391/1771: 223)

Sayıları az da olsa bazı sahâbîlerin hadisleri yazmış olmaları ve bu yazdıkları sahîfelerden nakletmeleri de lafzen rivâyetlerin azımsanmayacak kadar olduğunu göstermektedir. Hadisleri yazan sahâbîlerin bir kısmı Hz. Peygamber hayatta iken bir kısmı da O’nun vefatından sonra, hadis yazım yasağına gerekçe olan hususların ortadan kalkmasıyla, hadisleri yazmıştır. Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684), Hz. Peygamber’in hayatında hadislerini tâbir-i câizse O’nun dizinin dibinde yazmış (Zehebî, 1405/1985: 3, 87) ve bin kadar hadisi yazdığı kitabına *es-Sahîfetü’s-Sâdika* adını vermiştir. (İbn Sa’d, 2002: 5, 83) Daha sonra Abdullah b. Amr, hadisleri bu kitabından nakletmiştir. (Ahmed b. Hanbel, 11, 437-38; Tirmizî, İlim, 13) Enes b. Malik, Amr b. Hazm (ö. 53/673), Câbir b. Abdillâh, Ebû Bekir, Ali b. Ebi Tâlib, Semûre b. Cündeb (ö. 60/680), Sa’d b. Ubâde (ö. 14/635), Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Hureyre, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Râfî’ (ö. 40/660), Abdullah b. Ömer, Esmâ bt. ‘Umeys (ö. 40/661) ve Mu’âz b. Cebel (ö. 17/638) Hz. Peygamber’in vefatından sonra hadisleri yazan sahâbîlerdendir. (Hamidullah, 1967: 52-75; el-A’zamî, 1993: 34-57; Koçyiğit, 1957: 37-97)

Bu sahâbîlerden de çok sayıda tâbiûn hadisleri yazarak nakletmiştir. Örneğin Abdulaziz b. Mervân (ö. 86/705), Ebu Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20), Beşîr b. Nehik (ö. ?), Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750), Mervân b. Hakem (ö. 65/685), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Ebu Sa’îd el-Makbûrî (ö. 125/743) gibileri Ebu Hureyre’den hadis yazmışlar ve rivâyet etmişlerdir. (el-A’zamî, 1993: 37-38) ‘Amr b. Dînâr (ö. 126/744), İbn Ebi Müleyke (ö. 117/735), ‘İkrime, Kureyb b. Ebi Müslim (ö. 98/716), Mücâhid, Necdet (bir Hâricî) ve Sa’id b. Cübeyr (ö. 94/713) İbn Abbâs’dan; (el-A’zamî, 1993: 42. İbn Abbâs’dan yazılan hadisler o kadar çoktu ki ömrünün sonlarına doğru Tâif’e geldiğinde yaşlılığın etkisiyle melekeleri iyice zayıfladığından kendisinin okumasındansa ona kitaplarından veya önceden yazılmış olan sahîfelerden okunmasını/arz edilmesini istemişti. Bkz. Tirmizî, Kitâbu’l-‘ilel, 1290; Zehebî, 1405/1985: 3, 354-55) Nâfi’ Mevlâ İbn Ömer (ö. 117/735), Abdulazîz b. Mervân, Abdulmelik b. Mervân (ö. 86/705) ve Ömer b. ‘Ubeydillah (ö. ?) Abdullah b. Ömer’den; (el-A’zamî, 1993: 45) ‘Atâ b. Ebi Rebâh (ö. 114/732), Hâris el-A’ver (ö. 75/694), Hasan b. Ali (ö. 49/669), Hucr b. Adî (ö. 51/671), Mücâhid, Âmir eş-Şa’bî Hz. Ali’den; (el-A’zamî, 1993: 47) Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), Abdulmelik b. ‘Umeyr (ö. 139/753), Enes b. Sîrîn (ö. 118/736), İbrahim b. Hüdbe (ö. 191-200/806-815), Kesîr b. Selîm (ö. 161-170/777-786) Enes b. Mâlik’ten; Abdullah b. Muhammed b. Akîl (ö. 140/757), Hasanü’l-Basrî, Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 81/700), Muhammed b. Müslim b. Tedrus (ö. 126/743), Mücâhid,

Katâde, eş-Şa'bî, Süleyman b. Kays el-Yeşkûrî (ö. 80/699), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) (el-A'zamî, 1993: 51) Câbir b. Abdillâh'dan yazmış ve rivâyet etmişlerdir. Gerçek şu ki bunların dışında pek çok tâbîî hadisleri yazmış ve yazdıkları sahîfelerden rivâyet etmişlerdir. (Bu tâbîîler için bkz. el-A'zamî, 1993: 58-161)

Sahâbe tabakasında lafzî rivâyete dikkat edilmesine dair halife Hz. Ömer'in uyarılarının altını çizmek gerekmektedir. Nitekim o; "Kim bir hadis işitir ve bu işittiğini, işittiği gibi rivâyet ederse selâmete ermiştir." (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 193) diyerek buna dikkat çekmiştir. Hz. Ömer, birçok konuda ilkleri tesis eden Müslümanların halifesi, özellikle de hadis rivâyeti ile ilgili usûller koyarak diğer sahâbîlere bu konuda sınırlamalar getiren biri olması bakımından lafzî rivâyetin önemsenmesini yaygınlaştırması açısından mühim bir kişiliktir. Aynı şekilde Hz. Ömer bir defasında yanındaki sahâbîlere "Resûlullah (s.a.s.)'in fitne ile ilgili sözünü hanginiz ezberinde tutuyor?" dediğinde orada bulunan Huzeyfe'nin "Ben tutuyorum, hem de Resûlullah'ın söylediği gibi!" (Buhârî, Mevâkitü's-salât, 3) demesi onun lafzî rivâyete verdiği önemin sahâbe tarafından benimsendiği sonucunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sahâbîlerden bazılarının yanlarında yapılan rivâyetlerde kelime değişikliklerine müdahale etmesi de dikkate değer hususlardandır. Örneğin halife Ömer'in oğlu Abdullah'ın huzurunda büyük tâbîîlerden Ubeyd b. Umeyr'in (ö. 68/687) "مَثَلُ الْمُنَافِقِ مَثَلُ الشَّاةِ الرَّابِضَةِ بَيْنَ الْعَمَمَيْنِ" / / Münafığın misali iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir." şeklinde rivâyet edince Abdullah onu azarlayarak Hz. Peygamber'in "مَثَلُ الْمُنَافِقِ مَثَلُ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْعَمَمَيْنِ" dediğini söyleyerek "الرَّابِضَةِ" kelimesini "الْعَائِرَةِ" ile değiştirmiştir. (Hatîb el-Bağdâdî, tsz: 195) Abdullah'ın dışında Hz. Aişe (ö. 58/678) başta olmak üzere başka sahâbîler de Hz. Peygamber'den hatalı ve yanlış yapılan rivâyetleri düzeltmişlerdir. (Hz. Aişe'nin düzeltmeleri için bkz. Zerkeşî, 1390/1970; Âşık, 1981: 250-63)

Sonuç Yerine

Hadislerin mâna ile rivâyet edilmesinin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı bir vâkiadır. Ancak bu ilk dönemden itibaren belli şartlar dâhilinde yapılmıştır ve hâfızadan naklin olduğu bir ve ikinci aşırıları kapsamaktadır. Mâna ile rivâyetin mahiyeti, sınırları ve kapsamı ile ilgili aşırı yorumlardan kaçınmak ve hadis ilmi verilerine göre ihtiyatlı davranmak daha isabetli bir tutum olacaktır. Nitekim sahâbenin Hz. Peygamber'in lafızlarına dikkat ederek rivâyet etmeye özen göstermesi diğer nesillere de örnek olmuş ve rivâyet döneminde bu usûl takip edilmiştir.

Hadislerin lafızlarının ne kadarının Hz. Peygamber'e ait olduğu hakkında bir sayı vermek veya lafzî mütevatirler dışında herhangi bir rivâyetin lafızlarının yüzde yüz O'nun olduğunu söylemek hadis rivâyetinin doğasına terstir. Ancak buraya kadar verilen örneklerden muhaddislerin çoğunluğunun hadislerin rivâyetinde oldukça titiz davrandıkları ve lafızları korumaya büyük bir gayret sarf ettikleri açıktır.

Hadis râvîlerinin lafızları korumada göstermiş oldukları bu gayretin neticesinde en azından bazı hadis metinlerinin başından sonuna kadar tüm lafızlarına mâna rivâyetiyle müdahale edilmediğini, şayet müdahale varsa bunun sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun da az sayılmayacak kadar olduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Accâc, Muhammed el-Hatîb. *Sünnetin Tesbiti*. trc. Mehmet Aydemir. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

- Âşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*. İzmir, 1981.
- Atan, Abdullah Hikmet. *Mâna İle Hadîs Rivâyeti*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999).
- Aydınlı, Abdullah. *Hadîs İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2009.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*. trc. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Babanzâde Ahmed Naim. *Hadîs Usûlü ve İstılahları*. Yay. Haz. Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010 448.
- Başaran, Selman. "Hadîslerde Lafız ve Mana Olarak Rivâyeti Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 51-64.
- , "Hadîslerin Mana Rivâyetinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 65-76.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâurrahman el-'Azamî. Riyâd: Advâu's-Selef, 1420.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. thk. 'Izzuddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr, Yâsir Hasen. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015.
- Cezâirî, Tahîr. *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Adulfettâh Ebu Ğudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1430/2009.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Anahatlarıyla Hadîs*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Dârimî, Abdullah b. Abdîrrahmân. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*. thk. Yâsir Hasen, 'Izzuddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015.
- Ebu Reyve, Mahmud. *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*. trc. Muharrem Tan. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988.
- Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdusselam Abduşşâfi. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Görmez, Mehmet. "Abdulfettah Ebu Gudde ile Sünnet ve Hadîs Üzerine Bir Söyleşi". *İslâmî Araştırmalar* 10/2 (1997): 138-144.
- Güler, Zekerîya. "Ebû Reyve'nin 'Advâ Ale's-Sünne en- Nebeviyye' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, (1991), 187-201.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadîs Târîhi Hemmâm İbn Münebbih'in Sahîfesi*. trc: Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Hâkim en-Neysâbûrî. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. thk. es-Seyyid Mu'azzam Huseyn. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Takyîdu'l-İlm*. Beyrût: İhyâu's-Sünneti'n-Nebevî, tsz.
- ....., *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Hasen Abdulmun'im Selbî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1340/2009.
- ....., *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*. thk. Nûruddîn İtr. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsned*. thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî. Dımaşk: Dâru's-Saka, 1996.

- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Hibbân, Muhammed el-Bustî. *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'efâi ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. Haleb: Dâru'l-Vâ'î, 1396.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilu muhtelifi'l-hadis*. y.y.,el-Mektebu'l-İslâmî, 1419/1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Üsre, 2002.
- İbnu'l-Vezîr el-Yemânî. *el-Avâsım ve'l-kavâsım fî zübbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn. *Kavâ'idu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadis*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz.
- Koçyiğit, Talat. *Hadislerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti*. Doktora Tezi, Ankara, 1957.
- Kurtubî, İbn Abdilberr. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlihi*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 92.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Müslim b. el-Haccâc. thk. Yâsir Hasen, 'Izzuddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1437/2016.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *ed-Du'efâ ve'l-metrûkûn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. Haleb: Dâru'l-Vâ'î, 1396.
- ....., Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen b. Abdulmun'im Şalebî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392.
- Özağar, Mehmet Emin, Mehmet Görmez. "Ebu Reyve ve Kitabı Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 5/1, (1991), 63-72.
- Râmeurmûzî, Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1391/1771), 539.
- Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. trc. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV, 2009.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1427/2006.
- ....., *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. thk. Mahmud Fecâl. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1989.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Abdulfettâh Kebbâre. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1419/1999.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadis*. thk. Fâdıl Mahmûd. Beyrût: Müessesetü Risâleti Nâşirûn, 1432/2011.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecid. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ. *Sünen*. thk. Sünen, thk. 'Izzuddîn Dali, 'Imadu't-Tayyâr, Yâsir Hasen. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1436/2015.
- Yatkın, Nihat. *Hadislerin Mana İle Rivâyeti ve Neticeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1992.

Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ. *Envâru'l-kâşife*. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1406/1986.

Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Mana İle Rivâyeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 279-314.

Zehebî, Şemsuddîn. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Zerkeşî, Bedruddîn. *el-İcâbe li îrâdi ma istedrekethu Âişe ale's-sahâbe*. thk. Saïdu'l-Afğânî. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1390/1970.